

МОРАЛЬНІ ПЕРЕКОНАННЯ: ЇХ МІСЦЕ ТА РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний стан розвитку цивілізації вимагає нового осмислення ролі науки, ролі людини в житті суспільства в цілому і нашої держави зокрема. Особливо важливою є система методичних рекомендацій щодо втілення теоретичних розробок у практику реального життя. Знання законів суспільного розвитку дозволяє не тільки за зовнішнім, поверховим бачити глибинне, суттєве в житті суспільства й окремих сторін суспільних відносин, але й визначає закономірності розвитку суспільства, а також закономірності розвитку окремих сторін суспільних відносин, що дає можливість передбачати виникнення нових явищ у суспільстві. Без знань законів розвитку окремих видів суспільних відносин неможливо уявити повноцінну картину розвитку всього суспільства, бо ж діалектика вимагає всебічного дослідження певного суспільного явища в його розвитку і зведення зовнішнього, видимого до корінних рушійних сил. Без таких знань неможливе нормальне функціонування суспільної системи, відтворення нею досягнутого рівня розвитку.

У житті будь-якого суспільства велику роль відіграють моральні стосунки. І хоча вони належать до надбудовних і, врешті-решт, залежать від економічних відносин, дія законів розвитку цієї групи суспільних відносин, у свою чергу, сприяє зміцненню економічного базису даного суспільства. Моральнісні відносини, як і мораль у цілому, визначаються умовами життєдіяльності індивідів і виробленими ними уявленнями про добро і зло, справедливість і несправедливість, обов'язок, совість тощо.

Але якщо, вступаючи в життя, індивід знаходить вже готовими моральнісні відносини, які він сприймає як даність, то в процесі свого становлення як особистості він може по-різному ставитися до моральних норм, що склалися: сприймати чи не сприймати їх, критично переосмислювати, вивчати і зі знанням справи намагатися якимось впливати на них, тобто виступати активним творцем, суб'єктом моральнісних відносин. У практичній діяльності суб'єкт взаємодіє не тільки з об'єктом, але й організовує взаємозв'язок суб'єктів: люди вступають у певні, відносини, які регулюються мораллю. Очевидно, що без повноцінного функціонування моралі, без опори на теоретичний аналіз, а також без урахування його в науковій діяльності, практика неможлива. «Недостатньо, щоб думка прагла до втілення в дійсність, сама дійсність повинна прагнути до думки» [2, с.423].

Формування нової людини, розвиток високоморальної особистості — це одночасно і результат розвитку суспільства, і необхідна умова його прогресу. Моральне вдосконалення особистості стає особливо актуальним на сучасному етапі існування нашої держави. Безумовно, неможливо вирішувати проблему особистості, не враховуючи реального змісту тих суспільних відносин, сукупністю яких вона виступає. Проте об'єктивні умови — це необхідна, але не єдина складова комплексного процесу моральнісного розвитку кожної людини. Тому не менш важливим залишається проблема моральнісного виховання особистості, підняття рівня свідомості та культури кожного індивіда. Для успішного вирішення цього питання дуже важливо мати чітке уявлення про закономірності перетворення суспільної моралі в моральнісні переконання особистості. Тільки зрозумівши це і спираючись на ці знання, ми зможемо ближче підійти до вирішення проблем, пов'язаних з формуванням морально довершеної особистості, проблем її самовдосконалення.

Переконання — це той структурний елемент індивідуальної моральної свідомості, завдяки

якому відбувається реальний зв'язок з практикою, та межа, де теорія безпосередньо вплітається в реальну практику моральнісної поведінки особистості. Отже, формування переконань — необхідна умова реалізації теоретичного в практичному. Моральнісні переконання особистості базуються (але далеко не вичерпуються!) на моральних знаннях. Моральні норми та принципи існують незалежно від суб'єкта моральнісних відносин, вони перебувають ніби зовні, і перший необхідний етап у становленні моральнісних переконань — це оволодіння індивідом нормами та принципами моралі, які функціонують у суспільстві, отримання певних моральних знань, міцність і глибина яких визначається цілим рядом моментів: а) доступністю цих норм і принципів для розуміння (їх всезагальність, обмеженість); б) достатня зрілість, розвиненість суб'єкта моральнісних відносин; в) соціальне середовище — мікро і макрорівні. Залежно від того, наскільки вдало збігаються вище зазначені складові, ми можемо говорити про глибокі, середні та поверхові знання моральних норм і принципів. Знання цих норм і принципів без розуміння їх суті, без пояснення їх ролі в підтриманні та зміцненні економічного базису суспільства не може стати основою моральнісних переконань, бо ж моральність передбачає вільний вибір і оцінку особистістю кожної ситуації: «специфіка моральності — свобода» [1,с.64]. В індивідуальній свідомості поряд зі знаннями змісту моральних вимог завжди повинно бути уявлення про те, чому цих вимог треба дотримуватися. Ці уявлення надто мобільні і можуть досить вагомо відрізнятись від тих, які зафіксовані на суспільній моральній свідомості. Розуміння, уявлення про моральні норми і принципи дуже індивідуальні і, як правило, змінюються (розширюються, поглиблюються) протягом усього життя (хоча їх світоглядна сутність може залишатися однією й тією ж). При цьому розуміння особистістю певних вимог суспільної моралі залежить від впливу соціального середовища (макро — і мікро-), від змісту індивідуальних поглядів особистості (їх світоглядний зміст), від особливостей характеру моральних зв'язків, що склалися. Тобто таке розуміння залежить від факторів об'єктивного і суб'єктивного порядку і може варіювати (змінюватися) від повного розуміння і схвалення до повного неприйняття, коли суспільні норми втрачають своє регулятивне значення. Особистість, як правило дотримується вимог тим краще, чим більше їх схвалює і вище оцінює.

Оцінка істинності моральних вимог — необхідна умова, коли ми говоримо про становлення моральнісних переконань. Оцінка істинності й хибності моральних норм і принципів, які функціонують в суспільстві, буває двоякою: об'єктивною, коли моральні норми, вироблені в суспільстві завдяки суспільній необхідності в них, задовольняють цю необхідність, і суб'єктивною — оцінка конкретним індивідом, яка залежить від багатьох складових: багатства соціального досвіду індивіда, його культурного рівня, особливостей психофізіологічних даних особи, специфіки соціального середовища, моральнісного клімату в суспільстві. Чим вища оцінка істинності, тим міцніші переконання. Можливі і перевернуті форми оцінки: хибні сприймаються як істинні. Формування переконань на такій основі можливе, але в результаті — антисоціальна особистість, виживання якої в певному колективі дуже ускладнюється, бо сприйняття соціальної дійсності не збігається з її реальною сутністю, і особистість, співвідносячи своє уявлення з об'єктивними умовами, опиняється в кризовому стані, який виявляється в антиморальній діяльності, в моральнісній негативній практиці. Особливо яскраво така ситуація простежується в наш час, коли люди, виховані на одних моральних засадах, змушені жити в суспільстві, де панують зовсім інші принципи.

Процес усвідомлення і оцінки суспільних вимог моралі визначає стратифікаційна позиція особистості, хоча вона не завжди може бути усвідомленою. Народжуючись, людина застає виробничі відносини, що склалися в суспільстві. Представники різних стратифікаційних груп виробляють свої моральні норми, де відображаються інтереси цих людей. У процесі становлення особистість вбирає в себе офіційну точку зору відповідної стратифікаційної групи як стихійно, так і ціленаправлено (з допомогою виховних засобів, інститутів тощо). Тобто соціальне середовище «програмує» особистість потрібного собі типу.

Отже, прийняття норм і принципів суспільної моралі особистістю чи відмова від них у своїй повсякденній моральній практиці залежить від багатьох складових, серед яких ми виділяємо три відносно стійкі, постійно повторювані лінії — закономірності:

1. основні соціальні закономірності;
2. закономірності психологічного порядку;
3. закономірності виховного процесу.

Процес перетворення суспільної моралі в моральнісні переконання особистості в більшості визначається “вдалим” поєднанням факторів об’єктивного (суспільне середовище, наявність об’єктивно-позитивних умов існування і виховання моральнісних відносин) і суб’єктивного (рівень загальної підготовки до життя, загально-культурний рівень особистості, багатство життєвого досвіду індивіда, особливості психофізіологічного порядку) планів. При вдалому поєднанні цілого ряду обставин—наявність соціально-виправданих суспільних вимог, відповідність цих вимог рівню розвитку виробництва, стратифікаційне схвалення і правильне сприйняття моральнісних відносин, особистістю, вихованою в здоровому соціальному середовищі, з чітко вираженим науково-теоретичним підходом до дійсності, з практично апробованою оцінкою істинності, при відсутності психофізіологічних аномалій—ми можемо отримати ідеальний процес переходу вимог суспільної моралі в моральнісні переконання особистості, що забезпечить нам реально активно-творчу особистість, так необхідну на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Характеристика суспільної моральної свідомості є основою для тих усвідомлених людьми суспільних потреб та інтересів, які знаходять в ній свій нормативний вираз.

Моральні норми, виражають правила, які склались і закріпились у практиці. Після того, як діяльність, що стимулює чи гальмує певні групові інтереси, оцінюється і закріплюється в соціальній практиці, сама оцінка втрачає силу стосовно проведеної діяльності, але стає критерієм оцінки майбутніх форм поведінки. Отримавши самостійність, оцінка може існувати тільки у вигляді вимог до майбутніх дій. А звідси і її необхідна трансформація в норму. Моральна норма виступає способом планування практики з метою об’єктивації суспільної потреби. Проте не будь-яка потреба виражається в нормах, а тільки та, яка відповідає саме даному виду суспільної свідомості, необхідним тенденціям суспільного розвитку і адекватно відображає їх.

Ні в якому разі не можна розглядати моральні норми лише як правила поведінки, котрі суспільство ставить перед індивідом. Специфіка моральних норм полягає в тому, що вони, виходячи з інтересів певних соціальних груп, знаходять підтримку і в окремих індивідів. Якщо індивіди добровільно, свідомо, на основі певних переконань виконують свої обов’язки, то моральні норми виконують суспільну функцію. Інакше кажучи, як вираження суспільної моральної свідомості моральні норми повинні також відповідати індивідуальній свідомості. Вимоги суспільної моралі є універсальними, вони звернені не до окремого індивіда, а до кожного, хто входить у певну систему суспільних відносин. Водночас ці загальні вимоги, адресовані всім громадянам цього суспільства, повинні бути сприйняті та реалізовані в тому неповторному варіанті, який у моральній практиці виражає людську індивідуальність.

Зміст індивідуальної свідомості завжди специфічний. У свідомості представників навіть однієї і тієї ж групи поряд з уявленнями, думками, що виражають соціальний стан цієї групи, є й такі, які відображають специфічні умови буття та психологічні особливості індивіда. У силу цілого комплексу специфічних для даного виду причин, його свідомість може в більшій чи меншій мірі відставати від буття, більш чи менш повно відображати його основні тенденції, головні інтереси соціальної групи.

Моральні суспільні норми, відображають не безпосередні інтереси кожного індивіда, а потребу суспільства. У цих нормах враховується історично накопичений досвід людства. Разом з тим вони визначають перспективу морального розвитку людства, впливають на характер історичних процесів— безпосередньо і через засвоєння моралі окремим індивідом. Усі моральні норми і принципи носять загальний характер і не завжди можуть відповідати особливостям тієї чи іншої конкретної ситуації. Необхідність самостійного осмислення індивідом кожної моральної ситуації, правильної орієнтації в ній диктується і тим, що суспільна мораль (навіть одного типу) не являє собою повністю однорідного явища. У середині певної моралі між різними моральнісними принципами існує відношення підлеглості. Складний

характер взаємодії різних елементів системи моралі програмує не тільки знання індивідом моральних вимог, але й вміння правильно реагувати в ситуації, коли ці вимоги прийшли в протиріччя одна з одною. Наприклад, ідеали істинного гуманізму вимагають від індивіда активної участі в миротворчих акціях, а стародавня заповідь закликає — « не убий !»

Мораль воїна вимагає від індивіда, який попав у полон будь-що зберігати військові таємниці, а проста форма моральності вчить: «не обмануй». У всіх подібних ситуаціях усвідомлення індивідом істинного місця та значення кожного морального принципу, сфери його застосування є необхідною умовою моральної поведінки. Необхідність усвідомленого підходу особи до моральних вимог визначається і тим, що деякі елементи масової моральної свідомості можуть старіти, приходити в протиріччя до вимог, які ставить цивілізація на новому етапі свого розвитку.

Формування морально досконалої особистості в наших умовах — завдання надзвичайно складне. Воно пов'язане з безліччю проблем не тільки суб'єктивного, але й об'єктивного плану. Серед об'єктивних проблем можна виділити такі: незрілість економічного базису, що відповідно знаходить вихід у незрілих надбудовних відносинах, протиріччя теорії і практики нашого державного буття, розрив між словом і ділом тощо. У суспільстві, яке перебуває в процесі становлення суспільних (державних) відносин, немає об'єктивних умов для панування моральності. Але на суб'єктивному рівні моральність існує і повинна виконувати роль регулятора суспільних відносин. Чим вище роль моральних начал у регуляції особистістю своєї поведінки, тим довшіша особистість як суб'єкт моральних відносин, як моральна особистість. Бо ж особистість — це людина, взята в соціально-психологічному аспекті, як член певної соціальної групи з її системою суспільно значущих рис і функцій. До рівня особистості людина піднімається тільки тоді, коли отримує здатність керувати собою і володіти своїми прагненнями. Таким чином, вміння володіти собою, довести себе до рівня самоуправління і саморегуляції своєї діяльності — це вже ознаки зародження особистості. Рівень пізнання себе як особистості і здатності співвіднести себе з навколишньою необхідністю і є рівнем свободи особистості, рівнем її моральної зрілості, де ведучим моментом свідомості виступають переконання.

Під моральними переконаннями ми розуміємо специфічний стан свідомості особистості, який формується на базі суми моральних знань, оцінених індивідом. З певних позицій і визнаних необхідними й особистісно значимими, що водночас є формою безпосереднього зв'язку теорії моралі з моральною практикою. Таким чином, якщо знання про моральні норми і принципи, що діють у суспільстві, були сприйняті індивідом як єдино можливі та необхідні на певному етапі, оцінені ним як істинні, в системі відповідних суспільних відносин, і взяті за основу в його моральній практиці, то моральні переконання цієї особистості можна вважати сформованими.

Моральні переконання стають ніби межею, з якої починає свій шлях сфера практичної моральної діяльності особистості.

Моральні переконання особистості невід'ємні від її світогляду, ідейної переконаності. Внутрішня впевненість індивіда в необхідності і справедливості певних моральних відносин формується як на побутовому рівні моральної свідомості, так і на теоретичному. Побутовий рівень моральної свідомості відображає емпіричний досвід індивіда. Зустрічаючись у повсякденному житті з моральними відносинами, що панують в суспільстві, з реально існуючими звичаями, традиціями, індивід формує у себе повсякденні моральні переконання, які виступають у формі своєрідного розуміння обов'язку, совісті, честі тощо. Ці переконання розвиваються під впливом суспільних умов. Вони не виходять за рамки повсякденних моральних явищ, що визначаються буденними умовами життя індивіда. Суспільний рівень моральних переконань базується, як правило, на вузькому особистому досвіді індивіда і має безсистемний характер. Переконання такого рівня залишаються на поверхні моральних явищ, вони не глибокі і відображають тільки зовнішню видимість явищ. Глибокі моральні переконання, що поєднують всі моральні якості гармонійної (цілісної) особистості, які сприяють формуванню цілісної особистості, формуються на теоретичному рівні моральної

свідомості, коли значною мірою відчувається ідеологічний вплив. Розвиток теоретичного рівня моральної свідомості особистості веде до якісного перетворення всіх моральнісних переконань побутового рівня: уявлень, почуттів і звичок індивіда. На теоретичному рівні моральної свідомості моральнісні переконання особистості стають більш розвинутими. Від побутових переконань їх відрізняє істинність глибини відображень існуючих моральнісних відносин. Такі розвинуті моральнісні переконання охоплюють усю сферу духовного життя особистості: його думки, почуття, світогляд, волю. Тому при визначенні завдань морального виховання найважливішим вважається формування глибоких моральнісних переконань за схемою: від знань – до переконань (через — знання суспільних вимог — розуміння необхідності цих вимог на даному етапі суспільного розвитку — особисту зацікавленість в цих вимогах — оцінку істинності цих вимог з певних суспільних позицій — прийняття суб'єктом моральнісних відносин цих вимог) — визначає з необхідністю етап перетворення суспільних моральних вимог в особистісні переконання, ціннісну орієнтацію індивіда. Але і воно може бути різним: від глибоких переконань у необхідності дотримуватись моральних вимог, перетворення цих вимог в моральнісну потребу, до їх засвоєння як однієї з багатьох (але не основної) ціннісних орієнтацій. Від соціальних умов, у яких виховується індивід, залежить, чи є можливість повної реалізації приведеної вище схеми перетворення знань у переконання. Тільки в таких умовах в індивідуальній моральній свідомості утворюються передумови для формування глибоких моральнісних переконань. Практично це означає, що моральнісні переконання особистості в умовах нашої дійсності можуть сформуватися лише тоді, коли об'єктивна необхідність і справедливість нашого державотворення (основ нашої державності) буде осмислена самим індивідом, стане особистим висновком з його науково-теоретичних, ідеологічних поглядів і практичної діяльності.

Об'єктивно це приводить до формування в індивідуальній свідомості глибоких моральнісних переконань і перетворюється в особисті духовні якості людини. Моральнісні переконання, сформовані на такій основі, і надають моральному складу особистості необхідну цілісність. Вони виконують роль свого роду основи, фундаменту, цементують всю моральну свідомість і визначають її (особистості) поведінку. Таким чином, моральнісні переконання особистості, виникаючи і розвиваючись під дією об'єктивних умов і зовнішніх впливів, самі стають одним з головних цеглин фундаменту в будові загальної піраміди факторів, що керують діями особистості, стають основним стимулом її поведінки.

Творчість індивіда у сфері моралі — це завжди розумна самодіяльна активність, направлена на пошуки найкращих форм боротьби за суспільне благо. А саме такі люди виступають тією матеріальною силою соціального прогресу, який з природною необхідністю направляється до кращого майбутнього.

Література

1. *Бандзеладзе Г.* Опыт изложения системы марксистской этики. — Тбилиси, 1963.
2. *Маркс К.* К критике гегелевской философии права. Введение. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т.1.

Надійшла до редакції 14.12.2002 р.